

**XXVI Ogólnopolska Konferencja
Historyków Kartografii,
Warszawa, 13–15 września 2012 r.**

W dniach 13–15 września 2012 r. w Domu Rekreacyjno-Formacyjnym Dobre Miejsce przy Wyższym Seminarium Duchownym w warszawskiej dzielnicy Bielany odbyła się XXVI Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii, kolejna z zapoczątkowanego w 1975 r. cyklu spotkań osób zajmujących się lub tylko zainteresowanych tą problematyką. Podobnie jak w przypadku wszystkich poprzednich konferencji, inicjatorem i głównym organizatorem warszawskiej imprezy był Zespół Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN, wspomagany tradycyjnie przez kilku współorganizatorów. Tym razem było nim przede wszystkim Archiwum Państwowe m.st. Warszawy, a ponadto Instytut Geodezji i Kartografii, Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Warszawskie Przedsiębiorstwo Geodezyjne S.A. oraz Stowarzyszenie Przyjaciół Archiwum m.st. Warszawy. Patronat honorowy nad konferencją objęli Naczelný Dyrektor Archiwów Państwowych oraz Główný Geodeta Kraju, a patronami medialnymi były miesięcznik „Geodeta” i portal geoinformacyjny Geoforum.

W przeciwieństwie do dość wąskiej problematyki większości poprzednich konferencji, ograniczonej często do jednego wybranego regionu (np. Sudetów, Prus Wschodnich, Galicji) lub kategorii map (np. górniczych, leśnych, planów miast), ostatnio organizatorzy formułują ich przewodnie hasła na tyle szeroko, aby mogły się w nich „zmieścić” wystąpienia o bardzo różnym zakresie tematycznym. Tak było np. rok wcześniej w Poznaniu, gdzie obradowano pod bardzo pojemnym hasłem „Przestrzeń na dawnych mapach”, pozwalającym na zajęcie się mapami dowolnego obszaru o dowolnej treści i z dowolnego okresu, jako że na każdej z nich pokazywana jest owa „przestrzeń”.

Równie pojemny okazał się przewodni temat XXVI Konferencji – „Kamienie milowe w kartografii”, do których można zaliczyć bardzo różne dzieła i wydarzenia w rozwoju rozległej dzie-

dziny działalności ludzkiej, jaką jest szeroko rozumiana kartografia, które na ten rozwój znacząco wpływały, zapoczątkowały jego kolejne etapy lub je podsumowywały. Zaproponowanie takiego ukierunkowania obrad zaowocowało umieszczeniem w ich programie referatów i komunikatów o bardzo zróżnicowanej tematyce, tym bardziej że organizatorzy w rozesłanym zaproszeniu zachęcali do wystąpień dotyczących różnej rangi owych „kamieni milowych” oraz szerokiego wachlarza zagadnień – od rozwoju podstaw geodezyjnych, metod i form prezentacji kartograficznej, poprzez ocenę wybranych ważnych dzieł i wydarzeń po sprawy gromadzenia i udostępniania zbiorów kartograficznych.

W dwudniowych obradach wzięły udział 63 osoby, tradycyjnie przede wszystkim pracownicy wyższych uczelni, instytutów PAN, bibliotek i archiwów, a także przedstawiciele współorganizatorów: Instytutu Geodezji i Kartografii oraz Warszawskiego Przedsiębiorstwa Geodezyjnego. Przybyli także dwaj nestorzy polskich historyków kartografii profesorowie Stanisław Alexandrowicz i Zbigniew Wójcik. W programie konferencji umieszczono 38 referatów i komunikatów, rozdzielonych między 8 sesji o zbliżonej problematyce, kończonych z reguły krótkimi dyskusjami.

Pierwszą wprowadzającą sesję wypełniły powitalne wystąpienia współorganizatorów oraz dwa przeglądowe referaty. Najpierw prof. Wiesława Żyszkowska (Uniwersytet Wrocławski) opierając się na swoich wykładach historii kartografii zaprezentowała zebrany obficie ilustrowany chronologiczny przegląd dzieł i wydarzeń w dziejach tej dyscypliny, uważanych za kamienie milowe w jej rozwoju, począwszy od czasów prehistorycznych po drugą połowę XX wieku. Następnie Jerzy Ostrowski (Zespół Historii Kartografii przy IHN PAN) przypomniał najbardziej znaczące dzieła polskiego piśmiennictwa ostatnich dwóch stuleci poświęcone historii kartografii – zarówno znane syntezy na czele z fundamentalną pracą K. Buczka *Dzieje kartografii polskiej od XVI do XVIII wieku* (1963 oraz wydania angielskojęzyczne 1966 i 1982), dość liczne monografie regionalne (m.in. J. Janczaka, J. Szeligi, M. Stelmacha, R. Skryckiego

i A. Koniasa), opracowania dotyczące wybranych dzieł, kategorii map lub dorobku poszczególnych kartografów, jak i prace o charakterze bibliograficzno-dokumentacyjnym, w tym przede wszystkim znane zestawienia B. Olszewicza i nieoceniony sześciotomowy *Centralny katalog zbiorów kartograficznych w Polsce*, wydawany z przerwami w latach 1961–2000.

Począwszy od następnej sesji zajęto się już szczegółowiej poszczególnymi innowacjami, osobami i dziełami, z zachowaniem na ogół porządku chronologicznego. Rozpoczęto od przełomowej w dziejach Europy epoki renesansu, której osiągnięcia, mające wpływ na rozwój map, a zwłaszcza atlasów geograficznych omówiła Lucyna Szaniawska (Biblioteka Narodowa). Do takich osiągnięć zaliczyła m.in. przetłumaczenie *Geografii* Ptolemeusza i redakcje jego map, odkrycia geograficzne oraz wprowadzenie druku i nowych technik reprodukcji. Tego samego okresu, ale w odniesieniu do wybranego regionu dotyczył referat dr Teresy Bogacz (Wyższa Szkoła Zarządzania „Edukacja” we Wrocławiu), która przedstawiła główne etapy renesansowego „odkrywania” Śląska, z wyeksponowaniem znaczenia dwóch ważnych dzieł kartograficznych z tego obszaru: mapy M. Helwiga (1561) i planu Wrocławia B. i B. Weihnerów (1562). Jeszcze węższy był zakres tematyczny kolejnego wystąpienia, w którym dr Radosław Skrycki (Uniwersytet Szczeciński) przedstawił dotychczasowy stan wiedzy i nowe ustalenia dotyczące znanej mapy Pomorza Elharda Lubinusa z 1618 roku (drugie wydanie 1758), koncentrując się na problemie miejsca druku dzieła i wysuwając tezę o wydrukowaniu jego pierwszego wydania nie w Amsterdamie, lecz w Szczecinie. Pojedynczego twórcy dotyczył również referat dr. Kazimierza Kozicy (Zamek Królewski w Warszawie), przybliżający zebranym postaci i gdański okres działalności Wilhelma Hondiusa (1597–1652), wybitnego rytownika i wydawcy, ze zwróceniem szczególnej uwagi na wyrzytowane przez niego mapy, plany i widoki na czele ze znanymi mapami Ukrainy Wilhelma Beauplana. Z kolei dr Jarosław Łuczynski

z Zespołu Szkół nr 16 w Toruniu w swoim ostatnim publicznym wystąpieniu (zmarł nagle dwa tygodnie później) scharakteryzował główne etapy rozwoju kartografii miast przedrozbiorowej Rzeczypospolitej, począwszy od najstarszych planów związanych z licznymi lokacjami, poprzez panoramy i plany w dziele G. Brauna i F. Hogenberga z lat 1572–1617, XVII-wieczne plany wykonywane przez kartografów wojskowych związane z pracami fortyfikacyjnymi po szczegółowe plany niektórych miast, zwłaszcza Warszawy, z epoki saskiej i stanisławowskiej.

Trzecią sesję wypełniły referaty poświęcone głównie kartografii ziem polskich w XVIII wieku. Ważną działalność na tym polu prymasa Michała Jerzego Poniatowskiego, brata naszego ostatniego króla, scharakteryzował i ocenił prof. Bogusław Szady (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II), skupiając się na przypomnieniu jego roli jako pomysłodawcy i animatora sporządzenia szczegółowych opisów parafii, będących podstawowym źródłem danych przy opracowywaniu „map szczególnych” województw koronnych Karola Pertheesa w skali 1:225 000. Trzy kolejne referaty dotyczyły ówczesnych map topograficznych, wykonywanych przez państwa zaborcze. Z map tych pionierskie wojskowe zdjęcie Galicji w skali 1:28 800 z lat 1779–1783, od nazwiska kierującego pracami zwane potocznie mapą Miega, liczące 413 rękopiśmiennych arkuszy, jest obecnie przygotowywane do pełnego wydania faksymilowego wraz z towarzyszącymi mu opisami, o czym poinformował jeden z kierujących tym przedsięwzięciem prof. Andrzej Janeczek (Instytut Archeologii i Etnografii PAN w Warszawie). Dwa ważne dzieła ówczesnej kartografii pruskiej przybliżyli słuchaczom kolejno dr Maria Jankowska (Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu), której referat dotyczył możliwości wykorzystania rękopiśmiennej mapy F.W.C. von Schmettau w skali 1:50 000 z lat 1767–1787 w procesie opracowywania mapy dziedzictwa kulturowego wsi wielkopolskiej oraz Bogdan Wolak (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie), który przedstawił wyniki szczegółowej analizy treści i klucza znaków, zastosowanego na nieco późniejszej mapie F.L. von Schroettera w tej samej

skali z lat 1796–1802. Sesję uzupełniły dwa komunikaty: Wojciecha Gawrońskiego (Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce) o sześciu rękopiśmiennych wielkoskalowych planach fortyfikacji Wieliczki, wykonanych przez Austriaków w latach 1778–1785 oraz dr. Dariusza Lorka (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) o pruskich fortyfikacjach Poznania i ich obrazie w źródłach kartograficznych. W krótkiej dyskusji na zakończenie sesji zwróciła uwagę wypowiedź prof. S. Alexandrowicza, który podobnie jak w kilku poprzednich publicznych wystąpieniach przypomniał i ostro skrytykował niefortunną decyzję z 1959 r. likwidacji kolokwium z geografii historycznej w programie uniwersyteckich studiów historycznych, czego konsekwencją jest zupełny brak świadomości istnienia i znaczenia dawnych map i planów w badaniach młodych historyków.

Wybrane kategorie map, powstałych głównie w XIX stuleciu, były tematem referatów wygłoszonych w czasie ostatniej tego dnia sesji czwartej. Rozpoczął ją Paweł E. Weszpiński (Archiwum Państwowe m.st. Warszawy), który zaproponował wybór kamieni milowych w kartografii warszawskiej, wymieniając wśród nich osiem wybitnych opracowań, począwszy od planu Erika Dahlberga w skali około 1:4000 z 1655 r., a kończąc na fotoplanach miasta w skali 1:2500 z lat 1935 i 1945. Również plany Warszawy, a także liczne rękopiśmienne plany innych miast, ale tylko wykonane w okresie Królestwa Polskiego doby konstytucyjnej (1815–1830) omówił dr Henryk Bartoszewicz (Archiwum Główne Akt Dawnych). Z kolei najważniejsze dzieła i wydarzenia związane z polską kartografią tematyczną okresu zaborów, m.in. postęp w zbieraniu materiałów statystycznych oraz pierwsze szczegółowe zdjęcia geologiczne przypomniała Anna Osowska (Uniwersytet Wrocławski). Sesję zamknęły referaty Rafała Górnego (Archiwum Państwowe w Opolu) o genezie i funkcjonowaniu począwszy od 1861 r. pruskiego katastru gruntowego i budynkowego na terenie Górnego Śląska oraz prof. Zbigniewa Wójcika (Muzeum Ziemi PAN w Warszawie) o problemach związanych z adaptacją podkładów topograficznych w róż-

nych skalach do dawnych i najnowszych map geologicznych Tatr.

Drugi dzień konferencji, a zwłaszcza obie sesje przedpołudniowe wypełniły przede wszystkim referaty, komunikaty i dyskusje dotyczące różnych dziedzin i aspektów kartografii XX wieku, a także konserwacji, udostępniania i wykorzystywania dokumentów kartograficznych.

W ramach piątej sesji ewolucję i osiągnięcia polskiej powojennej kartografii gleb podsumował i ocenił w przygotowanym wspólnie z dr Albiną Mościcką (IGiK) referacie prof. Janusz Ostrowski (Instytut Technologiczno-Przyrodniczy w Falentach). Specyficzną sprawą nazw lasów i ich części na naszych również powojennych wojskowych mapach topograficznych w skali 1:50 000 oraz ich konfrontacją z zasobem Państwowego Rejestru Nazw Geograficznych zajął się dr Tomasz Olenderek (Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie), a Urszula Markiewicz (Archiwum Państwowe w Szczecinie) zwróciła uwagę na istotną i nieuregulowaną w szczegółowych przepisach sprawę przekazywania przez ośrodki dokumentacji geodezyjnej i kartograficznej materiałów wyłączonych z bieżącego użytkowania do odpowiednich archiwów państwowych. Jako ostatni wystąpił poza programem obrad Jarosław Suchożebrski (Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego), który zademonstrował wykorzystanie dawnych map i planów archiwalnych na przykładzie analizy zmian warunków odpływu powierzchniowego w zlewni pobliskiego Potoku Bielańskiego.

Tematyka referatów zaprezentowanych w ramach szóstej sesji była również bardzo zróżnicowana. Zbigniew Tucholski (Instytut Historii Nauki PAN) zwięźle omówił mało znaną niewtajemniczonym bardzo obfitą dokumentację geodezyjną i kartograficzną linii i urządzeń kolejowych. Anna Faliszewska (Uniwersytet Warszawski) wyjaśniła istotę metody i przedstawiła na licznych przykładach dość długą historię tzw. anamorfoz kartograficznych, w tym ich najnowsze rodzaje, opracowywane z wykorzystaniem programów komputerowych. Po niej Piotr Falkowski i Jacek Uchański (Warszawskie Przedsiębiorstwo Geodezyjne S.A.) w referacie

przygotowanym wspólnie z P.E. Wespiańskim dokonali przeglądu najważniejszych opracowań fotogrametrycznych wykonanych dla obszaru Warszawy, przy czym oprócz materiałów archiwalnych z okresu międzywojennego (od 1926 r.) pokazali również opracowania współczesne, wykorzystujące najnowsze technologie. Szczególnie zainteresowanie, którego wyrazem były liczne pytania i żywa dyskusja na zakończenie sesji, wywołał referat dr Beaty Konopskiej (Instytut Geodezji i Kartografii) o decydującym wpływie przemian ustrojowych i technologicznych na rozwój i stan naszej kartografii ogólnoużytkowej ostatniego dwudziestolecia. Zmiany, jakie zaszły ostatnio w mentalności wydawców i użytkowników map referentka uznała za ważny krok milowy w najnowszych dziejach polskiej kartografii.

Siódmą sesję organizatorzy przeznaczili na krótkie komunikaty dotyczące konserwacji zabytków dawnej kartografii oraz nowoczesnych sposobów katalogowania i udostępniania map i atlasów. Pierwszą dziedzinę reprezentowała najpierw Dorota Jutrzenka-Supryn (Uniwersytet Mikołaja Kopernika), która opowiedziała o technice oprawy dawnych atlasów i jej wpływie na stan zachowania takich dzieł, a po niej Katarzyna Rafalska (także Uniwersytet Mikołaja Kopernika) omówiła etapy skomplikowanej konserwacji bardzo zniszczonego globusa nieba Johanna G. Klingera z 1790 r. ze zbiorów Oddziału Literackiego Muzeum Lubelskiego. Następne trzy komunikaty poświęcone były zastosowaniu technik cyfrowych w udostępnianiu i użytkowaniu dokumentów kartograficznych. Przedstawicielka Centralnej Biblioteki Geografii i Ochrony Środowiska Ewa Nowacka w wystąpieniu przygotowanym wspólnie z Dorotą Gazicką-Wójtowicz i Grażyną Dudzicką omówiła realizowany projekt Repozytorium Cyfrowego Instytutów Naukowych (RCIN) oraz sposób archiwizacji i udostępniania uwzględnionych w nim kartografików. Z kolei Piotr Mojski z Muzeum Polskiego w Rapperswilu (Szwajcaria) poinformował o zabytkowej kolekcji kartograficznej tej zasłużonej dla polskiej kultury placówki oraz o jej udostępnieniu od 2010 roku w Internecie. Tę nowoczesną formę

rozpowszechniania i popularyzacji map mówca uznał również za jeden z ważnych kamieni milowych w historii kartografii. Także wykorzystania Internetu do upowszechniania zbiorów map i innych form zapisu informacji przestrzennej dotyczył komunikat dr Anny Wrochny z Instytutu Geodezji i Kartografii, gdzie jest na ukończeniu realizacja ambitnego projektu pt. „Rozwój cyfrowych zasobów georeferencyjnych i ich udostępnienie w ramach Ogólnokrajowego Systemu Geoinformacji Naukowej Integrującego Wiedzę Geodezyjną – OGNIWO”, w którego ramach funkcjonuje już biblioteka cyfrowa tego instytutu oraz przygotowany jest geoportal udostępniający w formie kartograficznej będące w jego posiadaniu dane przestrzenne.

Na początku kończącej obrady ósmej sesji znalazły się trzy komunikaty dotyczące dawnych map i atlasów. Bardzo bogate i interesujące zbiory Zakładu Kartografii Uniwersytetu Wrocławskiego z wymienieniem najcenniejszych zabytków zaprezentowała ich wieloletnia opiekunka Ewa Szykiewicz; prof. Wiesław Sieradzan (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu) scharakteryzował i ocenił przechowywaną w Archiwum Państwowym w Malborku kolekcję około 50 dawnych map i planów miast niemieckiego konserwatora zabytków Ernsta von der Oelsnitz (1858–1941), a o mapach i atlasach w zbiorach Pracowni Atlasu Historycznego PAN opowiedziała Malwina Lange (Warszawa). Dwa komunikaty były krótkimi relacjami o wykorzystaniu dawnych map jako źródeł informacji w opracowaniach historycznych. Marta Kuc-Czerep (Instytut Historii PAN) wymieniła takie mapy wykorzystane przy opracowywaniu mapy województwa kaliskiego w drugiej połowie XVI wieku, a Ewa Krzyżanowska-Walaszczyk (Biuro Urbanistyczno-Architektoniczne w Poznaniu) wymieniła i scharakteryzowała źródła kartograficzne, głównie pruskie mapy topograficzne wykorzystane w studium historyczno-urbanistycznym wielkopolskiego miasta Nowy Tomyśl. Wysłuchano także komunikatu Jerzego Czajewskiego (Szczecin) o dwóch mało znanych wieloarkuszowych planach z okresu tzw. wojny smoleńskiej (1632–1634) oraz intrygującej informacji

dr. Adama Krawczyka (Uniwersytet Jagielloński) o nieopublikowanych wynikach badań zmarłej w 1974 r. dr Bożeny Modelskiej-Strzeleckiej nad początkami polskiej kartografii, w szczególności nad rolą Jana Długosza, którego uznała za autora dwóch znanych szkiców map polsko-krzyżackich sporów terytorialnych.

Konferencji towarzyszyła wystawa złożona z 29 plakatów prezentowanych w dwóch poprzednich latach na wiosennych warszawskich piknikach naukowych oraz z 9 pomysłowych replik XIX-wiecznych kamiennych słupów miłowych z umieszczonymi na nich ułożonymi chronologicznie informacjami o najważniejszych wydarzeniach w dziejach światowej kartografii, zaczerpniętymi z referatu prof. W. Żyszkowskiej. Dodatkową atrakcją dla uczestników był występ bielańskiego chóru „Wiwat”, a przede wszystkim półdniowy objazd turystyczno-historyczny do muzeum i cmentarza w Palmirach oraz do Portu Praskiego, gdzie

można było obejrzeć znalezione niedawno na dnie Wisły kamienne elementy warszawskich budowli, które w 1656 r. Szwedzi usiłovali wywieźć za Bałtyk jako łupy wojenne, o czym interesująco opowiedział dr Hubert Kowalski (Muzeum Uniwersytetu Warszawskiego).

Stali uczestnicy dorocznych ogólnopolskich konferencji historyków kartografii zgodnie ocenili bielańskie spotkanie jako bardzo interesujące i pod każdym względem udane, w czym niewątpliwa zasługa jego organizatorów na czele z niezmordowanym i pomysłowym Pawłem E. Wespiańskim.

Uzupełnione przez autorów i zrecenzowane teksty wygłoszonych w Warszawie referatów i komunikatów zostaną opublikowane w drugiej połowie 2013 roku w kolejnym XVII tomie wydawnictwa seryjnego „Z Dziejów Kartografii”. ■

Jerzy Ostrowski
(Zespół Historii Kartografii przy IHN PAN)